

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASI

Cihan DABAN*

ÖZET

Bir devletin dış politikası her ne kadar özgün ve bağımsız olursa olsun, doğrudan doğruya hem komşu devletlerle hem de komşu olmayan diğer devletlerle olan ilişkilerle iç içedir. Bu nedenle dış politika, incelendiği dönemin devletlerarası ilişkilerin niteliğini belirlemektedir. Bu dönemler incelenmeden bir devletin dış politikası hakkında iyi bir analiz elde edilemez. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze kadar birçok çalkantılı dönemlerden geçmiştir. II. Dünya Savaşı, askeri darbeler, ekonomik bunalım ve daha birçok çalkantılı vaka sayılabilir. Ancak Turgut Özal dönemi, Türkiye açısından olumlu bir hava yaratmıştır. Bu olumlu havanın temelinde ise ekonomik iyileşme, demokratik gelişme, komşularla iyi geçinme ve dış politikada yeni bir yön belirleme gibi hedeflerin olduğu görülmüştür. Bu kapsamda makale, Turgut Özal dönemi Türkiye dış politikasında komşu devletler başta olmak üzere Avrupa devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile olan siyasi, ekonomik ve sivilleşmeye yönelik politikaları incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Turgut Özal, Dış Politika, Amerika Birleşik Devletleri, Komşu Devletler.

* Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ÖYP Araştırma Görevlisi.
E-mail: dabancihan@gmail.com

TURGUT ÖZAL PERIOD TURKEY FOREIGN POLICY

ABSTRACT

The foreign policy of a state, though original and independent, is directly intertwined with its relations with neighboring states and with other non-neighboring states. For this reason, foreign policy determines the nature of interstate relations. A good analysis of the foreign policy of a state cannot be obtained without examining these periods. It has passed through many turbulent periods from the establishment of the Republic of Turkey to the day-to-day. World War II, military coups, economic depression and many other turbulent cases could be mentioned. However, Turgut Özal period has created a positive atmosphere for Turkey. At the basis of this positive atmosphere, it is seen that there are goals such as economic recovery, democratic development, good relationships with neighbors and a new direction in foreign policy. In this context, the article examines the political, economic and civilian policies of Turgut Özal in Turkey foreign policy with neighboring states, especially European states and the United States.

Keywords: Republic of Turkey, TurgutÖzal, Foreign Policy, United States of America, Neighboring States.

1. Giriş

Türkiye dış politikasının ana unsurlarından biri, bulunduğu konumu ve bundan hareketle komşularıyla olan ilişkileridir. Nitekim Türkiye'nin tarihi geçmişi irdelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir varisi olarak gelmektedir. Bu anlamda hem Avrupa ve Balkanlar'da hem de Kafkas ve Orta Doğu'da büyük bir toprak sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu, yıkıldıktan sonra geride birçok devletin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini devam ettiren devlet ise Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.¹

1920'de TBMM'nin kurulması ve akabinde 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye, hem iç hem de dış meseleleri hasebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini devam ettirememiş olsa da, bu kırılma 1983 yılında iktidara gelen Turgut Özal döneminde aşılmaya çalışılmıştır. Çünkü Özal, Yeni-Osmanlılık çizgisinde hareket etmeye çalışmıştır. Türkiye Bulunduğu coğrafi konumu dolayısıyla hem batılı hem de doğulu bir ülkedir. Batı'nın bir parçası olmak bağlamında Birleşmiş Milletler² ve NATO gibi Batı ittifaklarına üye olmayı başarmış ve bundan hareketle Avrupa Birliği'ne³ de girme çabalarını devam ettirebilmiştir. Doğulu kimliği ile bulunduğu coğrafya ve tarihsel bağları gereği İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Böylelikle İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile olan ilişkiler üst seviyeye getirilmiş, öte yandan Orta Asya Müslüman Türk Devletlerinin İKÖ'ye üye olmaları için de çaba göstermiştir.⁴

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Özal dönemi, önemli bir gelişme noktası olmuştur.⁵ Bu bağlamda makale, Özal'ın ağırlıklı olarak ekonomiye dayalı dış politikasının Türkiye'yi siyasi arenada nasıl etkilediğini ayrıca komşu ülkeler başta olmak üzere ABD, Yunanistan, Kıbrıs Sorunu, Batı'ya ve Bölgesel İşbirliklerine yönelik politikalarda Türkiye'nin nasıl bir politika izlediğini irdelenmiştir.

2. Temel Argümanlar

Uluslararası ilişkilerde sabit ve tutarlı bir dış politika faaliyeti izlemek ve yürütmek her devlet için zor bir süreç olmuştur. Öncelikli olarak her devlet, ulusal çıkarlarını korumak amacıyla belli başlı

¹<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 25.04.2016)

²<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

³ Şaban Halis Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim (5.Basım)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2015, s.79-81.

⁴<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

⁵ Fuat Aksu, *Türk Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) yayınları, 2001, s. 59-62.

yöntemlere başvurur. Bu yöntemlerden bazıları; varlığını koruma, iyi bir politika izleme, ulusal saygınlığını artırma, güvenliğini sağlama, askeri ve ekonomi alanlarında güçlü olmayı hedefleme ve ulusal çıkarlarını başka devletlere karşı koruyabilme gibi yöntemler olarak çoğaltılabilir.⁶ Bu yöntemler doğrultusunda Dış politika, Uluslararası ilişkiler ve Uluslararası Politika gibi ana kavramların yanı sıra Karar Alma, Karar Alma Süreci ile Karar Alma Mekanizması gibikavramların dış politika ile ilgili olarak, bir devletin amaçlarının belirlenmesinde ve dış siyasetinin şekillenmesinde önemli etkenler olduğu da söylenebilir.⁷

2.1.Dış Politika

Dış politika kavramı birçok anlama gelmektedir. Bu anlamlardan biri; Bir devletin, ulusal çıkarlarının öncelikli olduğu hedeflere ulaşmak amacıyla başka devletlerle olan siyasal, ekonomik, sosyokültürel, askeri ve hukuki gibi alanlarda karşılıklı ilişkileri kapsayan gelişmelerin tümü olarak ifade edilebilir. Bu anlam doğrultusunda bir devletin başka bir devlete ya da devletlerin birbirlerine karşı izlemiş olduğu politikaya ‘dış politika’ denilmektedir.⁸ Kısacası dış politikada temel amaç ve stratejik yöntem, uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerine karşı izlemiş oldukları politikanın, kendi lehlerine dönüştürebilmeyi hedef almaktır. Nitekim uluslararası politika ve uluslararası ilişkiler alanlarının temel noktasını oluşturan siyasi çizginin ‘dış politika’ aracı olduğu söylenebilir.⁹

2.2.Uluslararası Politika

Bu kavram, dış politika ve uluslararası ilişkiler kavramlarının yerine kullanılsa da aralarında bir ayrımın olduğu söylenebilir. Bu ayrımla uluslararası politika, dış politika kavramına göre daha geniş bir alanı etkiler. Fakat uluslararası ilişkiler kavramına göre ise daha dar bir alanı kapsamaktadır.¹⁰

Bilindiği üzere dış politika, uluslararası siyasal sorunlara karşı bir devletin veya devletlerin amaçları doğrultusunda tutum ve çıkarlarını konu almaktır. Böylece devletlerin birbirleriyle olan askeri, siyasi, ekonomi ve güvenlik gibi çok sayıda konu alanlarını inceler.¹¹ Bu yönüyle dış politika çalışma alanlarının uluslararası politikaya bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu zemin uluslararası politika açısından yeterli bir durum değildir. Çünkü uluslararası politika daha geniş bir etki alanı oluşturduğundan, uluslararası ilişkiler alanıyla da etkileşerek hem dar alanın hem de geniş alanın bir parçası olabilmektedir.¹²

2.3. Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler, dış politikanın belirlenmesinde önemli bir faktör olduğu kadar uluslararası politikanın da şekillenmesinde önemli bir siyasal çizgidir. Çünkü devletlerin ya da uluslararası kuruluşların karşılıklı olarak birçok alanda etkileşim içerisinde olmasını öngörür. Başka bir ifadeyle

⁶ A. Nuri Yurdusev, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları (11.Baskı), 2009, s.16-18.

⁷ Özlem Kaygusuz, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.25-26.

⁸ Gültekin Sümer, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2010, s. 73-75.

⁹ M. Fatih Tayfur, “Dış Politika”, Atila Eralp (ed.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss.41-43.

¹⁰ Tayfur, *a.g.e.*, s.43.

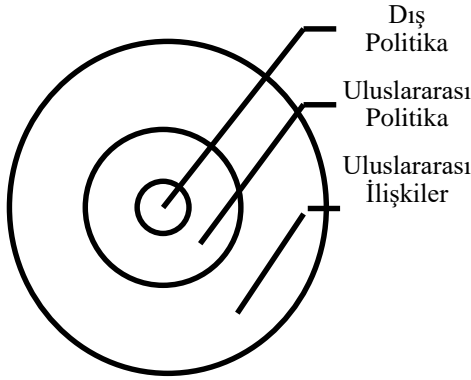
¹¹ Gencer Özcan, “Dış Politika Analizi”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 327-328.

¹² Tayyar Arı, “Uluslararası Politika”, <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/u/005.htm> Erişim Tarihi: 11.03.2016.

dış politikaya göre daha geniş bir alanı kapsar. Bu bağlamda dış politika ile uluslararası ilişkiler arasında bir ayırmadan bahsedilebilir.¹³

Dış politika; bir devletin kendi sınırlarının ötesine karşı yürüttüğü bir siyaset olduğu gibi uluslararası politikanın yön almasında da önemli bir etkidir. Fakat hem dış politika hem de uluslararası politika daha geniş bir çerçeveden ele alınırsa bu bir ‘uluslararası ilişkiler’ ağı olur. Kısacası uluslararası ilişkiler daha geniş bir izlenim oluştururken, dış politikanın dar ve uluslararası politikanın da dar olmaktan daha öte orta yollu bir izlenim oluşturduğu söylenebilir.¹⁴

Şekil I: Uluslararası İlişkilerin Etkileşim Alanları

Şekil I: Devletlerin Siyasal Etkileşim Alanları (şekil yazar tarafından çizilmiştir.)

Nitekim bu gelişmelerin gerçekleşmesinde öncelikli olarak her devlet, uluslararası ilişkilerde bir karar alma sürecine dâhil olur. Ancak karar alma sürecinin her devlet tarafından farklı olduğu ve uluslararası ilişkileri büyük ölçüde etkilediği söylenebilir.

2.4. Karar Alma

Karar alma yaklaşımı, II. Dünya Savaşı'ndan bugüne kadar, genel olarak, siyasal bağlamda ele alınması gereken faktörlerle etkisini göstermiştir. Başka bir ifadeyle, ekonomik, sosyokültürel ve askeri alanlardan çok siyasi alanların incelenmesinde ve buna göre karar verilmesinde etkili olabilmektedir. Bu anlamda uluslararası ilişkilerde, politikanın genişlemesine ve siyasal kararların nasıl alınması gerektiğine yönelik önemli bir siyasi çizgi olmuştur.¹⁵

Uluslararası ilişkilerde çok boyutlu karmaşık olayların var olduğu zamanlarda her devlet milli çıkarları doğrultusunda karar alıp vermede önemli bir seçim yapma ve olayı tüm boyutlarıyla değerlendirerek sonuçlandırma eylemlerinde bulunur. Bu kapsamda karar alma veya verme konularında liderler, devletin milli çıkarlarına göre seçim yapma yükümlülüğünü taşır. Bu durum neticesinde kavram, devleti ele almaktadır. Richard Snyder ve çevresi, kavramın temel unsuru olarak

¹³Yurdusev, *a.g.e.*, s.17-18.

¹⁴ Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/35/1/16_omer_kurkcuoglu.pdf Erişim Tarihi: 11.03.2016. s.312.

¹⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1996, s. 90-92.

‘devleti’ ele aldığını belirtmektedirler. Başka bir ifadeyle, karar almanın devlet adına yapıldığını ifade etmektedirler.¹⁶

Özetle, karar alma, uluslararası ilişkiler açısından uluslararası politikanın belirlenmesinde ve devletlerin dış politikalarına yönelik var olacak tehditler karşısında veya sorunlar karşısında tepki, görüş ya da faaliyet göstermesi gerektiren konularda ‘var olan seçenekler arasından tercih yapma davranışı’ olarak ifade edilebilir. Ancak bu durum belirlenirken bir ‘sürecin’ varlığından bahsetmek mümkündür. Çünkü karar almada ‘süreç’ önemli bir etken olarak görülmektedir.¹⁷

2.5. Karar Alma Süreci

Dış politika kararlarının alınmasında önemli faktörlerden biri karar alırken süreci iyi kullanabilmektir. Süreç, olguların ya da olayların belli bir taslağa uygun olacak biçimde değerlendirmesi demektir. Başka bir ifadeyle, bir olayın gerçekleşmesinden sonuçlanmasına kadar ki geçen zaman dilimi içerisinde takip edilen aşamaların ve kararların alınması olarak da belirtilebilir.¹⁸

Uluslararası ilişkiler açısından karar alma süreci, kararı etkileyen iç ve dış faktörlerdir. Bu doğrultuda karar alma ya da verme süreci boyunca araştırılan konular hakkında edinilen bilgilerin hem iç hem de dış politikayı nasıl etkileyeceği üzerinde durulduğu gibi devletlerin veya örgütlerin de birbirlerini nasıl etkileyip değişik kararlar alması gerektiği üzerinde de durulduğu söylenebilir. Bu anlamda karar alma süreci; bir sorunun ortaya çıkışından bir kararın verilip sonuçlanmasına kadar yapılan bütün eylemler olarak ifade edilebilir.¹⁹

2.6. Karar Alma Mekanizması

Dış politika hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olan karar alma mekanizması, aynı zamanda iç politikayı dışa, dış politikayı da içe bağlayan/bütünleştiren merkezi bir siyasal kurumsal yapıdır. Bu anlamda devlet içinde bulunan farklı siyasal kurumların ve yapı birimlerinin istişareler yoluyla etkileşerek bir bütünlük oluşturdukları karar alıcı ögeler, düzeyler ve birimler olarak tanımlanabilir.²⁰ Başka bir ifadeyle dış politika açısından sonuçlanmış uluslararası olaylar bağlamında girdilerin algılanması, yorumlanması ve hedeflerin oluşturulmasıdır. Bu hedefler doğrultusunda stratejilerin geliştirilmesi, geliştirilen stratejilerin uygulanması ve böylece dış politika hedeflerinin belirlenmesidir. Bu gelişmeler ışığında Türkiye’nin Özal dönemi dış politikası, bu duruma açıklık getirecektir.²¹

3. 1923’ten 1983’e: Türkiye Siyasetinin Kısa Tarihçesi

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması sonucu ortaya çıkmış bir devlettir. Bu nedenle Türkiye’nin dış politikasında zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok özelliği ile karşılaşmak mümkündür. Zaman zaman denilmesinin nedeni ise, Türkiye’nin kuruluşundan günümüze

¹⁶ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, JR, *Contending Theories of International Relations, A Comprehensive Survey (Third Edition)*, New York: HarperCollins Publishers, 1990, s.468-471.

¹⁷ Muharrem Aksu, *Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi: II. Körfez Krizi Örneği (2003)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004, s.8-9.

¹⁸ Aksu, a.g.e., s.9.

¹⁹ Oğuz Onaran, *Örgütlerde Karar Verme (2.Baskı)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s.78-80.

²⁰ Aksu, a.g.e., s.10.

²¹ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi (2.Baskı)*, İstanbul: Filiz Yayınları, 1995, s.178-180.

kadar olan dönem süresince Türkiye'yi yöneten liderlerin hepsinin Osmanlı İmparatorluğu'nun özelliklerini benimsememiş olmasıdır.²²

Türkiye, 1923'ten 1950 yılına kadar tek partili bir dönem anlayışıyla yönetildi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, basında ve mecliste savunulan çok partili bir siyasal düzene geçiş aşamasını ve liberal düzenlemelerin yapılmasını öngören belgeyle Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan, parti Meclis Grubu'na dördü takrir olarak bilinen bir önerge verdiler. Önerge 12 Haziran 1945'te reddedildi. Bu gelişmelerden sonra Menderes, Köprülü ve Koraltan partiden geçici olarak ihraç edildi. Bayar ise hem vekillikten hem de partiden istifa ederek geri çekildi.²³

Bu gelişmeler doğrultusunda Dördü Takrir'e imza atanlar (Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan) tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur. Parti genel başkanlığına Bayar'ın getirilmesiyle birlikte, parti aktif bir şekilde çalışmalarına başlamıştır. Böylelikle parti 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde iktidar olmuştur. Bu durum 27 yıllık tek parti dönemini sonlandırmış ve çok partili bir siyasal düzenin ilk aşamasını sağlamış oldu.²⁴

Demokrat Parti'nin (DP) temel hedefleri arasında, ekonomide ve siyasette liberal düzenlemelerin oluşması için gerekli adımların atılması yer alıyordu. Bu bağlamda iktidar olur olmaz liberalleşme konusunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. Öncelikler arasında yabancı yatırımların desteklenmesi sağlanmıştır. Daha sonra ise ezanın Arapça okunması ve radyoda dini programlarının yapılmasını yasaklayan kanunlar kaldırılmıştır. Öte yandan okullara da din dersi konularak, yasaklanan bazı faaliyetlerin önüne geçilmiş oldu.²⁵

1950 yılında iktidar olan DP, muhalefet ile sürekli bir çatışma halindeydi. 1960 yılına kadar ki on yıllık dönem boyunca çatışmaların durmaması ve sürekli kaos ortamının oluşturulmaya çalışılması, DP'yi zor durumda bırakıyordu. Ülkedeki kaosu gitgide artması ve çatışmaların sokaklara da yansması sonucu, iktidar ile muhalefet arasındaki anlaşmazlığın kırılma noktası oldu.²⁶ Bu durum DP'nin ülkeyi gitgide bir baskı rejimine ve kardeş kavgasına götürdüğü gerekçeleriyle, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay tarafından 27 Mayıs 1960 sabahı ülke yönetimine el konulmasıyla son bulmuştur. Böylelikle askeri bir darbe ile DP iktidarı sonlandırılmış, Bayar ve Menderes başta olmak üzere birçok DP'liler tutuklanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde kapanan DP'den sonra ise ülke yönetimi askeri bir anlayışla 1973 yılına kadar etkisini devam ettirmiştir.²⁷

Bu etki 1973 yılına kadar devam etmiş olsa da, tamamen bittiğinden söz edilemez. Çünkü 1973'ten 1979 yılına kadar ülke yönetiminde etkili olan Bülent Ecevit zamanında da askeri bir anlayışın söz konusu olduğu söylenebilir. 1979 yılında yapılan ara seçimlerde Ecevit başarısız olmuştur. Bu başarısızlık, Ecevit'in görevden çekilmesine yol açmıştır. Bu durum neticesinde

²² Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları (18. Baskı), 2013, s.19-21.

²³ Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Düzgiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004, s.53-54.

²⁴ Baskın Oran, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.) Cilt 1, 2013, s.491-493.

²⁵ Akın, a.g.e., s.47.

²⁶ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Petek Demir (çev.), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s. 110-112.

²⁷ Akın, a.g.e., s. 141-143.

Süleyman Demirel ise 25 Kasım 1979 tarihinde Milli Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmayı başarmıştır.²⁸

Ancak ülkede sorun oluşturan önemli konulardan biri, ekonomik istikrarsızlıktı. Bu ekonomik sorunlar karşısında Demirel, Başbakanlık Müsteşarlığı'na Turgut Özal'ı getirerek büyük ölçüde gidermeye çalışmıştır. Çünkü Özal, Amerika'da, Teksas Teknoloji Üniversitesi'nde ekonomi alanında eğitim almış deneyimli bir ekonomistti. Bu vesileyle, Özal'a yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlaması için görev veren Demirel, Özal tarafından olumlu sonuçlar almıştır. Böylece ekonomide yapısal dönüşümleri içeren program 24 Ocak 1980 tarihinde kamuoyuna açıklandı. 24 Ocak Kararları olarak da adlandırılan bu program ile Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişinde önemli bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir.²⁹

Ancak bu azınlık hükümeti, 12 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren önderliğinde yapılan bir askeri darbe ile son bulmuştur. Bu darbe ile Demirel'in Başbakan'ı olduğu hükümet görevden alındı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) de feshedildi. Böylece Türkiye siyasetinin yeniden tasarlandığı bir baskı dönemi oluşturulmuş oldu. Askeri darbe sonucu 7 Kasım 1982 tarihinde Kenan Evren, Cumhurbaşkanı sıfatıyla koltuğa oturmuştur. Evren, genel seçimlerin 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacağını açıklayarak, partilerin seçim hazırlıklarına başlamasını istemiştir.³⁰

4. 6 Kasım 1983 Seçimleri

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'nin siyasi hayatını derinden etkilediği gibi belli başlı kurumların ve siyasi partilerin de büyük ölçüde değişip yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda 16 Ekim 1981 tarihinde 2533 sayılı 'Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun' ile var olan tüm partiler kapatılmış ve böylece yeni partilerin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.³¹

12 Eylül sonrası genel seçimlere, yeni kurulan partilerden üç tanesinin katılımı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından uygun görülmüştür. Birincisi, Turgut Özal'ın başında bulunduğu Anavatan Partisi (ANAP) ikincisi, Necdet Calp'ın başkanlığını yürüttüğü Halkçı Parti (HP) ve üçüncüsü de Turgut Sunalp'ın başında olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Nitekim yeni kurulan bu partiler, 12 Eylül askeri darbesine yönelik herhangi bir beyan ve davranışta bulunamayacaklardı.³²

6 Kasım 1983 seçimlerine giren bu üç partiden en yüksek oy oranını ANAP almıştır. Böylece 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi'ni kuran Turgut Özal, tek başına yeni hükümeti kurarak ülke yönetiminde rol almış oldu. Özal, seçim vaadinde en çok 24 Ocak kararları üzerinde durmuştur. Bu kararlarla ekonomiye canlılık getireceğini, refahı artıracığını beyan etmiştir. Bu anlamda IMF politikalarını uygulamak ve ekonomide istikrarı sağlamak adına öncelikli hedeflerini bu yönde belirlediği görülmüştür.³³

²⁸ Baskın Oran, "1960-1980 Görelî Özerklik-3", Baskın Oran (ed.) Cilt 1, 2013, s. 668-671.

²⁹ Oran, *a.g.e.*, s. 665.

³⁰ İlhan Uzgel, "1980-1990 Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları (14. Baskı), 2013, s.48-49.

³¹ http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1_5_3821.pdf Erişim Tarihi: 12.03.2016.

³² Hüner Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s.24-26.

³³ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1994, s. 251-253.

Siyaset sahnesinde yerini alan Özal, daha çok ekonomi ve ticari alanlarda ön planda olmuştur. Güvenlik ve dış politika konularında ise Evren ve Genelkurmay'ın baskıcı rollerinden dolayı fazla bir etki oluşturamamıştır. Bu söylem doğrultusunda Özal'ın siyaset sahnesindeki rolünü belirleyen ana unsurun, ekonomialarındaki girişimlerinin olduğu söylenebilir.³⁴

5. Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası

Bu dönemde Türkiye, önemli gelişmelere imza atmıştır. Çünkü Özal'ın benimsemiş olduğu en önemli unsurlardan biri, devletlerarasında, ekonomiye dayalı ikili ilişkilerin sağlanmaya çalışılması olmuştur. Bunun yanın sıra ülke içindeki ekonomik refahın sağlanmasını da önemsemiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasına yönelik aldığı kararların çoğunluğunu, ekonominin iyileşmesi ve barışçıl söylemlerin geliştirilmesi öncelikli hedefleri arasında olmuştur.

5.1. Özal'ın Görüşleri ve Dış Politikaya Etkisi

Türk siyasal hayatını, izlediği politikalarla derinden etkileyen ve önemli gelişmelere imza atan Özal, günümüz siyasetinin şekillenmesine yönelik de önemli bir iz bırakabilmiştir. Bu temel düşünce doğrultusunda Özal'ın sergilediği tavır ve benimsediği düşünceler, Türk siyasal hayatında kendisine ayrı bir konum kazandırmıştır. Bu anlamda Özal, Türk siyasal hayatını olumlu etkileyecek çok iddialı hedeflere öncelik vermiş ve yaptığı icraatlarıyla önceki politikacılar/siyasetçilerden önemli ölçüde ayrılmıştır.³⁵

Nitekim çok yönlü bir görüşe sahip olması, eko-politik yani politikada ekonominin serbestliği anlayışını kapsayan liberal bir fikir öngörmesi, herkesi kucaklayan bir ideoloji benimsemesi, Yeni-Osmanlılık görüşlerini canlandırmaya yönelik politikalar izlemesi gibi birçok önemli konularda ön plana çıkan Özal'ın, günümüz siyasetinde de önemli bir örnek teşkil ettiği görülmektedir.³⁶ Özal, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile farklı siyasi görüşlere sahip olsa da, benimsemiş olduğu Yeni-Osmanlılık fikri sayesinde uzlaşabilmiştir. Hatta Demirel ile ortak hayal planlarında bile birlikte hareket etmiştir. Bu ortak hayal planlarından biri de, "Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" hedefinin olduğu görülmüştür. Bu görüş doğrultusunda hareket eden Özal, dış politikada yapılması gereken çok işler olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Özal, Yeni-Osmanlılık planının gerçekleştirilebilmesi için ilk adımı Karadeniz Ekonomik İşbirliği kapsamının genişletilerek yapılması gerektiğinin altını da çizmiştir.³⁷

Özal'ın önemli olan diğer bir görüşü ise, 'medeniyetin herhangi bir topluma ait olmaması' görüşüne sahip olmasıydı. Bu kapsamda Özal, medeniyete katkı sağlayan devletlerden birinin de Türkiye olduğu inancındaydı. Çünkü Türkiye, hem Hıristiyanlık dinine hem de Yahudilik dinine, öte yandan, bunlara bağlı mezheplere ve okullara, hoşgörüsüyle yaklaşmıştır. Bu nedenle Türkiye için medeniyetin önemli bir parçası olduğunu savunmuştur.³⁸ Bu durum Türkiye'nin çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu ve her ülke ile iyi ilişkiler kurabileceğinin yolunu açıyordu. Böylece Özal, dış

³⁴ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s. 186-188.

³⁵ Muhittin Ataman, "Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s. 349-352.

³⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992, s. 150-152.

³⁷ Erman Akıllı, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, (2. Basım), Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s. 74-77.

³⁸ Yusuf Çınar, "Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:26, Eylül-Ekim 2011, s.6-8.

politikada önemli bir unsur olan medeniyet anlayışını da benimsemiş oluyordu. Ancak Özal'ın dış politika başarısındaki önemli etken, ekonomide liberal olma düşüncesini benimsemiş olmasıdır.³⁹

5.2. Ekonomik Alanda Liberal Merkezli Dış Politika

Bilindiği üzere dış politika, bir devletin milli menfaatlerini kapsayan siyasi, ekonomi, güvenlik ve sosyokültürel değerler gibi alanların başka devletlere karşı korunması olarak ifade edilir. Ancak bu temel varsayımlardan özellikle ekonomi, Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte ön planda yer almıştır. Bu bağlamda Özal'ın siyaset sahnesindeki yerini belirleyen temel unsur, ekonomik alanda izlemiş olduğu politikalarıdır. Bu politika anlayışı Özal'ı diğer siyasetçilerden ayırdığı gibi onu Türkiye tarihinde önemli bir konuma da taşımıştır. Bunda etkili olan en önemli etken ise Özal'ın bir ekonomi dünyasının içinden geliyor olması ve liberal ekonomi ilkelerini uygulamaya çalışmış olmasıdır.⁴⁰

Özal'ın ekonomide başarılı olmasının sebepleri arasında eğitim hayatı ve meslek yaşamı olduğu söylenebilir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Teksas Teknoloji Üniversitesi'ne ihtisas yapmaya giderek, burada ekonomi alanında eğitim alması, kendisine önemli katkılar sağlamıştır. Bu kapsamda projeler geliştirerek birçok farklı yerde çalışmayı başarmıştır.⁴¹ Türkiye'de Elektrifikasyon üzerinde projeler geliştirmesi, Planlama Komisyonu'nda sekreteryaya görevi yapması, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olması, 1971-73 yılları arasında Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde danışman olarak çalışması, ayrıca başta Sabancı Holding olmak üzere birçok farklı şirketlerde çalışması, Özal'ın önemli bir ekonomist kişiliğe sahip olduğunu göstermiştir.⁴²

Bu söylemler doğrultusunda Özal'ın daha çok ekonomi alanında liberalizm görüşlü bir dış politikaya sahip olduğu söylenebilir. Çünkü liberalizm; geniş bir kavram olmakla birlikte ekonomi alanında incelendiğinde, yönetimler açısından siyasi anlamda daha yararlı bir ideoloji olduğu görülmüştür. Bu anlamda liberalizm; bireysel özgürlükleri ve insan haklarını temel alan bir siyasi ideoloji olsa da, ekonomi alanında önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır.⁴³ Genel olarak liberal görüşlü liderler (Özal gibi), ifade özgürlüğü, sivil haklar, inanç özgürlüğü, serbest ticaret ve basın özgürlüğü gibi birçok konularda geniş bir perspektife sahip olmuşlardır. Bundan dolayı yönetimlerde uzun süre kalabilmeyi ve seçimlerden yüksek oy alabilmeyi başaramışlardır.⁴⁴

Bu gelişmeler doğrultusunda Özal, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomi üzerine önemli adımlara imza atmıştır. 24 Ocak Kararları Özal'ın siyaset hayatını olumlu etkileyen gelişmelerden biri de olmuştur. Bu kararlar Özal'ın siyaset hayatını olumlu etkilediği kadar Türkiye açısından da önemli bir gelişme olduğu söylenebilir.⁴⁵ Çünkü 24 Ocak Kararlarıyla Türkiye'nin kapıları dünya ticaret alanına açılmış oluyordu. Aynı zamanda Türkiye'yi tek taraflı ve tam olarak yabancı sermayeye açan bir ticaretin gelişmesine olanak sağlıyordu.⁴⁶

³⁹ Ataman, *a.g.e.*, s. 350-353.

⁴⁰ Çavdar, *a.g.e.*, s. 119-121.

⁴¹ Ufuk Güldemir, *Texas-Malatya (2.Baskı)*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1992, s.346-350.

⁴² Mustafa Erdoğan, "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal,Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s.18-21.

⁴³ Süleyman Gündüz, *Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2001, s. 17-20.

⁴⁴ Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 41-43.

⁴⁵ Şaban H. Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar (4.Baskı)*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2010, s. 87-90.

⁴⁶ Güldemir, *a.g.e.*, s. 351-353.

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin istekleri doğrultusunda hazırlanan bu kararlar, Türkiye'nin dışı açılmasını sağladığı gibi ithalat liberalizasyonu ismiyle dışalılarda serbest ticaretin yapılmasını da öngörüyordu. 24 Ocak Kararları, hem kısa vadede hem de uzun vadede birçok ilkeyi amaç edinmişti. Kısa vadede; enflasyonu düşürmek, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve ödeme güçlüklerini ortadan kaldırmayı planlarken, uzun vadede ise; özelleştirme ve piyasa alanlarına devletin müdahalesini engellemeyi öngörüyordu. Böylece hem içte hem de dışta önemli adımların atılması amaçlanıyordu.⁴⁷

5.3. Batı'ya Yönelik Dış Politika

6 Kasım 1983 tarihinde iktidara gelen Özal, Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1983-89 yılları arasında 45. ve 46. dönem hükümetlerinde Başbakanlık görevini yürüttüğü gibi 1989-93 yılları arasında da 8. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. On yıllık bir süre içerisinde Türkiye'yi hem siyasi hem de ekonomi alanlarında uluslararası arenada önemli bir yere taşımıştır. Özal'ın dış politikadaki önemli parametrelerinin dayanakları arasında ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri gerçekleştirmeye çalışmasıdır.⁴⁸

Bu bağlamda Özal, dış politika anlayışında hem komşularla hem İslam ülkeleriyle hem de Batı ülkeleriyle işbirliğine gitmeyi bir hedef haline getirmiştir. Batı pazarına açılmak için var olan Avrupa Topluluğu (AT), Batı Avrupa Birliği (BAB) ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) gibi kurumlarla ilişkilerin en üst seviyede olmasını hedeflemiştir. Çünkü Özal, güçlü bir Türkiye'nin, Batı'yla iyi ilişkilere sahip olmasından geçeceğine inanıyordu. Bu kapsamda AT'ye üye olmak için gerekli her türlü adımı atmaya hazırlanmıştır.⁴⁹

Nitekim Özal'ın izlemiş olduğu dış politika, Batı ekseninde olumlu karşılanmıştır. Hatta Batı basınında Özal'ın Türkiye'yi Orta Doğu'nun Japonya'sı haline getirmeye çalıştığı yer almıştır. Özal'ın modern bir Türkiye'yi hedeflediği, ekonomiyi liberalleştirmek istediği amaçlarının olduğu basında vurgulanıyordu. Bu gelişmeler ışığında Türkiye-AT arasında durma noktasına gelen ilişkilerin Özal döneminde 1986 yılında tekrar başlamasına yol açmıştır. Özal'ın hedefi AT'ye üye olmaktı. Ancak Avrupa Parlamentosu 11 Aralık 1986 tarihinde aldığı bir kararla, Türkiye'nin demokratikleşme konusunda önemli bir yol kat ettiği fakat AT'ye üyeliğinin erken olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Nitekim Özal, Batı'ya yönelik dış politikasını daha da yoğun bir şekilde sürdürmeye çalıştı. 14 Nisan 1987 tarihinde AT'ye tam üyelik müracaatında bulundu. Türkiye her ne kadar üyeliğe alınmasa da, Özal döneminde, Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya verilen önem daha belirgin bir şekilde olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ABD ile olan ikili ilişkilerinin olumlu yönde artması da Özal döneminde görülmektedir. Çünkü Özal'ın benimsemiş olduğu liberal düşünce ilkesi, Türkiye'nin dünya ülkeleriyle önemli adımlar atmasına yol açmıştır. Ayrıca Özal'ın Amerika'da eğitim görmüş olması da, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine de katkı sağlamıştır.⁵¹

⁴⁷ Şinasi Öztürk, Fethi Nas ve Ergün İçöz, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2008, s.16-17.

⁴⁸ Kalaycıoğlu, a.g.e., s.42-44.

⁴⁹ Aykut Kansu, *The Rise of The Modern State and Politics in Western Europe*, Ankara: METU Yayınları, 1994, s.20-24.

⁵⁰ Ali Bozer, "Turkey's Relations and Prospects with the European Community", *Turkish Review Quarterly Digest*, Summer 1997, s.10-11.

⁵¹ Kansu, a.g.e., s.27-29.

5.4. Sivilleşmeye Yönelik Dış Politika

Ekonomik temele dayandırılan Özal dış politikası, komşu ülkelerle olan sorunların çatışma ortamı oluşturulmasıyla değil, ekonomik işbirliği kapsamında barışçıl yöntemlerle çözülmeye çalışılması hedeflenmiştir. Bu anlamda Özal, uluslararası ilişkilerde ekonomik işbirliğine öncelik vererek sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye özellikle komşularıyla olan sorunların çözümünde sivilleşmeye yönelik bir dış politika da izlemiştir.⁵²

Nitekim Yunanistan'daki seçimler sonucunda iktidara gelen Sosyalist PASOK Hükümeti, Türkiye'nin kendileri için büyük bir tehdit oluşturduğunu ön gören bir savunma doktrini hazırlamıştır. Bu doktrinle Yunanistan'da, Türkiye'ye karşı ciddi bir tepki oluşmuştur. Fakat bu doktrine rağmen Özal, 1984 yılında Yunan vatandaşlarına vize uygulamasını tek taraflı olarak kaldırmıştır. Özal'ın bu düşüncesi hem muhalefet kanadında hem de kendi partisi içinde tepkiyle karşılanmış olsa da, bu düşüncüyü gerçekleştirilmekten çekinmemiştir.⁵³

Özal'ın bu tutumu ekonomik etkenlere dayandırılır. Çünkü Özal, Yunan vatandaşlarının Türkiye'yi ziyaret etmesinin ekonomik anlamda önemli bir gelir kaynağı olduğunu basında söylemiştir. Ayrıca bu vatandaşların kalıcı olmadığını sadece gezi amaçlı geldiklerini dile getirmiştir. Böyle bir gezinin devletlerarasında önemli bir bağ oluşturacağına inanmaktaydı. Çünkü Özal, devletlerarasındaki sorunların vatandaşlara yansımaları istememiştir. Özal'ın bu anlayışı sadece Yunanistan vatandaşlarına değil, diğer komşu ülkeler için de geçerliydi.⁵⁴

Sivilleşme sürecinde bir başka adım ise Türkiye'nin Yunanistan ile olan Ege karasuları sorunu olmuştur. Mart 1987 tarihinde iki ülke arasında sorun oluşturan Ege karasuları ve Ege Denizi üzerindeki hava kontrolü, büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu sorun karşısında Özal, barışçıl bir politika izlemiştir. Bu barışçıl politika doğrultusunda Özal, Yunanistan, altı deniz mili geçmediği sürece Türkiye'nin de altı deniz mili dışına çıkmayacağını dile getirmiştir. Bu söylemle Özal, olası bir savaşın çıkmaması için saldırgan bir ifadeye yer vermemiştir. Daha çok karşılıklı bir barışçıl söyleme dayalı kapılarını açmaya çalışmıştır.⁵⁵

Özal'ın barışçıl politikası iki ülkeyi Davos Zirvesi'nde bir araya getirmiştir. Türkiye ve Yunanistan bu Zirve'de, iki ülke arasında var olan sorunların şiddete ve savaşa dönüşmeyeceği, öte yandan birbirlerini tehdit etmeyecekleri bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Böylelikle iki ülke arasında (Özal döneminde) gerginliğe sebebiyet verecek söylemlerden uzak durulmaya çalışılmıştır.⁵⁶

5.5. Komşu Ülkelere ve Bölgesel İşbirliklerine Yönelik Dış Politika

Belirsizliklerin, etnik çatışmaların ve savaşların en yoğun olduğu bölgelerden biri de Orta Doğu'du. Özal'ın Orta Doğu'ya yönelik politikasını şekillendiren ana unsur ise ekonomik işbirliğini hayata geçirmekten geçiyordu. Bu anlamda Özal, başta Irak ve İran olmak üzere Orta Doğu ülkeleriyle

⁵² Kemal Saybaşı, *Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s. 17-19.

⁵³ Gündüz, a.g.e., s. 63-68.

⁵⁴ Şaban Halis Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", Şaban Halis Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (der), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s.24-27.

⁵⁵ Erdoğan, a.g.e., s.19-21.

⁵⁶ Atilla Eralp, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (ed.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 243-246.

ekonomik işbirliğine gitmiştir. Böylece ekonomik temele dayanan işbirliğinin yayılmasını isteyerek siyasi, sosyokültürel ve güvenlik gibi konularda da işbirliğini hedeflemiştir.⁵⁷

Özal öncesi hükümetlerin Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve sosyokültürel gibi birçok alanda kopukluk yaşadığı söylenebilir. Bu kopukluk Özal döneminde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Çünkü Özal, Türkiye'nin bir Orta Doğu ülkesi olduğunu ve komşu ülkelerdeki sorunların ülkesi için de gelecekte sorun teşkil edebileceğini düşünerek Irak, İran, Suriye ve diğer ülkelerle birçok alanda işbirliğine gitmiştir. Orta Doğu'da yerini almayan bir Türkiye'nin, güçlü olamayacağını vurgulamıştır.⁵⁸

İran'daki İslami Devrim ve mollalar rejimi laik Türkiye için kuşku verici bir gelişme olarak görülmüştür. Türkiye'nin benimsemediği aynı zamanda İslam âlemi tarafından ve kökten dincilik için de kötü bir izlenim olan inanç, İran tarafından resmi inanç olarak kabul görülmesi Türkiye'yi kuşkulandırmıştır. Bu doğrultuda Türkiye-İran arasında az da olsa yaşanan bazı gerginlikler, Özal'ın izlemiş olduğu barışçıl politikalar sayesinde büyümeden kapanabilmiştir.⁵⁹

Türkiye'nin Orta Doğu başta olmak üzere İslam dünyasıyla olan siyasi, ekonomik, askeri, güvenlik gibi birçok alanda ilişkileri Özal döneminde artmıştır. 24 Ocak Kararları doğrultusunda politikalarını genişletmeye çalışan Özal, Orta Doğu'ya yönelik hedeflerini, tüm İslam devletleriyle de paylaşmaya çalışmıştır. Özal'ın İslam'a vurgu yapması, şahsi olarak İslam dinine olan ilgisi, diğer İslam ülkeleriyle ilişkilerin kolay bir şekilde gelişmesine yol açmıştır.⁶⁰

Bu bağlamda Özal döneminde, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile olan ilişkiler, üst seviyeye getirilmeye çalışılmış ve aynı zamanda Orta Asya Müslüman Türk Devletlerinin İKÖ'ye olmaları için de çaba gösterilmiştir. 1984 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) bu ülkeler arasındaki ikili ticareti önemli ölçüde geliştirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bu örgüte üye olmasında, Özal'ın önemli katkıları olmuş ve böylece Özal döneminde Türkiye, EİÖ'nün gerçek bölgesel bir yapı olmasında büyük rol oynamıştır.⁶¹

Bu gelişmeler ışığında Özal, Kafkas ve Balkan bölgelerini de kapsayacak şekilde ve buradaki ülkeler arasında serbest ticareti sağlamak amacıyla, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (KEİÖ) kurmuştur. Böylece Türkiye, bulunduğu coğrafi konumu hasebiyle hem Balkanlarda hem Kafkaslarda çıkacak olası bir gerginliği gidermeye çalışmış hem de bölgelerarası işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır.⁶²

Bu dönemde yaşanan en önemlisorunlardan biri de, Bulgaristan kanadından gelmiştir. 1984 yılından itibaren Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov yönetiminin, Bulgar Türklerine karşı izlemiş olduğu sert politikaları, Türkiye ile ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum karşısında Türkiye ise, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) kararları doğrultusunda Bulgaristan'ı eleştirmeye başlamıştır. 1989 yılında ise Bulgaristan'dan beklenmeyen bir gelişmeyle Türklerin

⁵⁷ Çalış, a.g.e., s.25-27.

⁵⁸ Mehmet Gönübol vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 (10.Baskı)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s.191-193.

⁵⁹ Özlem Eştürk, *Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006, s.113.

⁶⁰ Gönübol, a.g.e., s.193-195.

⁶¹ Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", İ. Sezai ve İ. Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s. 296-298.

⁶² Gürbey, a.g.e., s. 297-299.

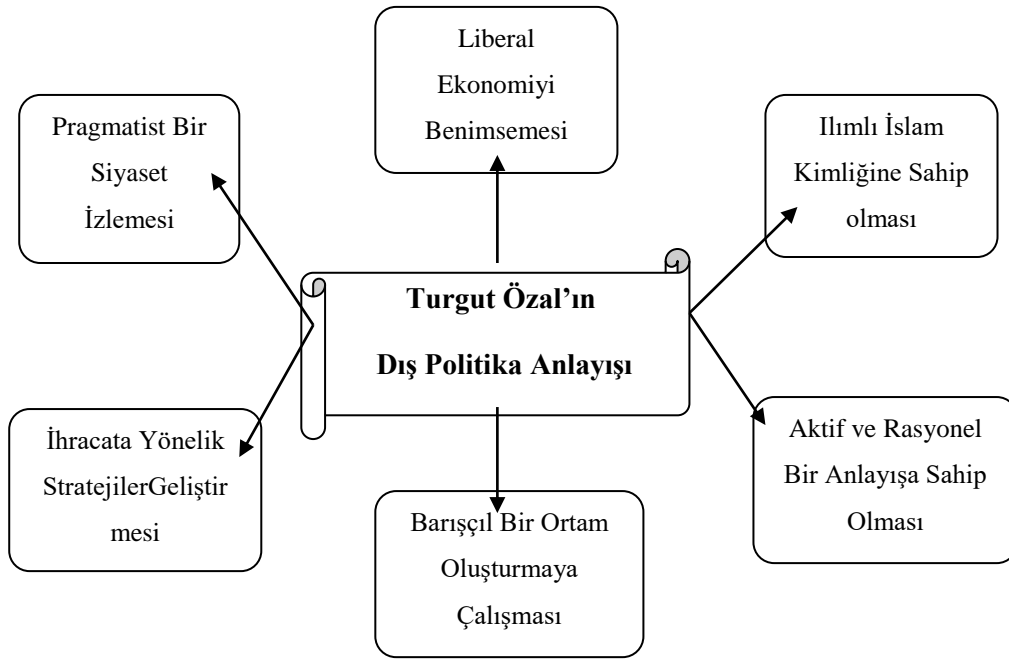
Bulgaristan'dan sınır dışı edilmesi ikili ilişkileri çıkmaza sokmuştur. Aynı yılın sonlarında (Kasım 1989) Jivkov Hükümetinin düşmesi ve ardından gelen yeni hükümetin ılımlı politikalar izlemesi sonucu iki ülke arasındaki gerginlik giderilmeye çalışılmıştır.⁶³

6. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İlişkileri

Özal'ın ekonomik alandaki girişimleri, Türkiye'de önemli sermaye çevreleri tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve desteklenmiştir. Dış politikada ise en önemli destekçisi ABD olmuştur. Özal'ın ABD ile olan yakınlığı iktidar olmasından daha öncelerine dayanıyordu. Çünkü Özal, ekonomi üzerine eğitim almaya gittiği ABD'de önemli gelişmelere imza atmış ayrıca Dünya Bankası'nda çalışmış ve 24 Ocak Kararları'nın alınmasında doğrudan görev almıştı. Bu faaliyetler doğrultusunda Özal, Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir dönem oluşturmuştur.⁶⁴

ABD'nin de Özal yönetimi konusunda olumlu adımlar attığı söylenebilir. ABD'nin Orta Doğu politikasında Türkiye, önemli bir faktör olarak görülmüş ve Özal ile yaklaşmanın uygun görülmesine karar verilmiştir. Kısacası ABD'nin aradığı tüm özellikler Özal'da mevcuttu. Şöyle ki;

Şekil II: Turgut Özal'ın Benimsediği Politika Anlayışları

ŞEKİL II: Türkiye Dış Politikasında Özal'ın Etkisi (şekil, yazar tarafından çizilmiştir.)

Şekil II' de görüldüğü gibi Özal'ın dış politika anlayışı başta ABD olmak üzere dünya siyasetini etkilemeye çalıştığı söylenebilir. Orta Doğu'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB'ye)

⁶³ Ataman, a.g.e., s.351-352.

⁶⁴ Gönübol, a.g.e., s.201-203.

karşı önemli bir güç olmaya çalışan ABD'nin, Özal'ın politikalarından faydalanmaya çalıştığı ifade edilebilir. Özal da Türkiye'yi, Orta Doğu'da ABD'nin desteğiyle önemli bir güç haline getirmek istiyordu. Özal, Türkiye Orta Doğu'da güçlü olursa komşu ülkeler üzerinde etkili olacağını düşünüyordu. Bu düşüncesini Mart 1985 tarihinde ABD'ye yaptığı bir ziyaretinde dile getirmiştir. Bu düşünceyi ABD yetkilileri de olumlu bulmuştur.⁶⁵

26 Nisan 1985 tarihinde, Kasım 1982'de imzalanmış olan Mutabakat Muhtırasının teknik yönlerini düzenleyen 9 uygulama anlaşması Özal tarafından kabul edilmiştir. Böylece Destek, Havaalanı, Ulaştırma, Haberleşme, Tesisler, Tedarik, İşgücü, İnşaat ve Çalışma Grupları olmak üzere bu alanlarda anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca Muş ve Batman'da bir askeri havaalanı açılmasına ve Malatya havaalanının genişletilmesine de karar verilmiştir.⁶⁶

Alınan bu kararlarla Özal, ABD'ye yaklaşarak Yunanistan ile arasındaki Kıbrıs sorununa da çözüm bulma arayışları içerisindeydi. Çünkü Kıbrıs hem Yunanistan hem de Türkiye arasında önemli bir sorun oluşturuyordu. Bu anlamda ABD'nin desteğiyle bu sorunun üstesinden geleceğini ümit ediyordu ancak istediği sonucu alamamıştır. Ne yazık ki bu sorun günümüzde de devam etmektedir.

7.ABD Bağlamında Yunanistan-Kıbrıs İlişkileri

Kıbrıs, Türk ve Rum kesimlerinin birlikte yaşadığı, Akdeniz'in sırasıyla Sicilya ve Sardunya adalarından sonra gelen üçüncü büyük adasıdır. Fakat Türkiye ile Yunanistan arasında sorunlu bir bölge olarak günümüze kadar anlaşmazlıklarla devam etmiştir/etmektedir. Kıbrıs Adası'nda yaşayan Türk ve Rum kesimi arasında artan anlaşmazlıklar iki ülke arasında bir savaşın çıkmasına kadar gidebilmiştir. Bu anlaşmazlıkların 1983 yılında önemli bir kırılmaya neden olduğu söylenebilir. Çünkü 15 Kasım 1983 tarihinde Kıbrıs Adası'ndaki Türk kesimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adı altında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu durum iki devlet arasında büyük sorunlara yol açmıştır.⁶⁷

Fakat Türkiye, KKTC'nin bağımsızlık sürecinde, seçimlerle ilgilendiğinden Kıbrıs konusunda aktif bir politika izleyememiştir. 6 Kasım 1983 tarihinde seçimleri kazanıp, 13 Aralık 1983 tarihinde göreve başlayan Özal hükümeti, Kıbrıs meselesinde önemli adımlar atmaya başlamıştır. Özal, ABD ile yaklaşarak Kıbrıs meselesinin de çözülebileceğini düşünüyordu. Ancak Türkiye, ABD için ne kadar önemli olduysa Yunanistan'ın da ABD için o kadar önem taşıdığı söylenebilir. Çünkü Orta Doğu'da Türkiye, Avrupa'da ise Yunanistan, ABD için vazgeçilmez iki ülke olarak görülmüştür.⁶⁸

Fakat Yunanistan'da iktidara gelen Papandreu liderliğindeki PASOK hükümeti, ABD tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu kapsamda Papandreu yönetimi boyunca ABD-Yunan ikili ilişkileri arasında sık sık sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu sorunlar geçmişe dayanıyordu. Yunanistan'da 1967-74 yılları arasındaki baskıcı cunta yönetimine ABD'nin destek vermesi, Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a yaptığı askeri harekâtı ABD'nin engellememesi gibi söz konusu olan durumlar, Yunanistan'da ABD'ye karşı olumsuz bir hava oluşturmuştu.⁶⁹

⁶⁵Uzgel, *a.g.e.*, s.50-51.

⁶⁶*A.g.e.*, s.50-52.

⁶⁷ Fiona B. Adamson, "Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis", *Political Science Quarterly*, Cilt: 116, No:2, 2001, s. 278-300.

⁶⁸Gürbey, *a.g.e.*, s.295-298.

⁶⁹Adamson, *a.g.e.*, s.279-301.

Özal döneminde Türkiye ile Yunanistan'ın ABD nezdindeki karşılıklı ilişkileri tamamen zıt bir politika üzerinde şekilleniyordu. Papandreu ve Özal yönetimleri büyük bir fikir uyuşmazlığıyla karşı karşıyaydı. Burada en çok sorun oluşturan ise Papandreu yönetimi idi. Çünkü Papandreu iktidarda devletçi, dışta ise son derece milliyetçi ve özellikle Kıbrıs meselesinde Türkiye ile ikili ilişkileri çıkmaza sokan bir anlayışa sahipti. Diğer taraftan da içte ekonomik anlamda liberal, özelleştirmeci, dışta ise ABD yanlısı, uzlaşmacı, Kıbrıs meselesinde pragmatist davranan barışçıl bir Özal yönetimi söz konusuydu.⁷⁰

Türkiye ile Yunanistan arasında sorun oluşturan Kıbrıs meselesi, kalıcı bir çözüm yoluna doğru gidememekteydi. ABD'ye karşı olumsuz bir söylem geliştirmeye çalışan Papandreu, ABD ile olan diplomatik ilişkilere de dikkat etmekteydi. Çünkü ABD'deki Rum lobisi ikili ilişkilerin tamamen kopmasına izin vermeden bağların sürmesini sağlayabiliyordu. Bu kapsamda Yunanistan'ın da ABD'ye ihtiyacı vardı. Yunanistan'ın ABD'ye karşı gelmesindeki en önemli sebebi ise, Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olması ve Rum lobisinin desteğini alabiliyor olmasıydı. Ancak Türkiye açısından böyle bir durum söz konusu değildi. Çünkü Türkiye ne AT'ye üyeydi ne de lobiye sahipti.⁷¹

ABD'nin her iki devlete karşı izlemiş olduğu siyasi çizgi ise denge politikasını ön plana çıkarıyordu. Böylece ABD, Kıbrıs meselesinde her iki ülkenin bir savaşa girmesini büyük ölçüde engellemeye çalışmıştır. Bu duruma en iyi örnek Mart 1987 tarihinde Ege'de iki ülke (Türkiye-Yunanistan) arasında yaşanan gerilim gösterilebilir. Gerilimin arttığı dönemde, ABD araya girerek iki ülkeyi yatıştırabilmiştir.⁷²

Özal, iktidara geldiğinden beri Kıbrıs'taki Türklerin bağımsızlık hakkını savunmuş ve KKTC adında bir devletin kurulmasını normal karşılamıştır. Yani Özal, KKTC'nin self determinasyon durumunu savunmuştur. Fakat Papandreu iktidarı ise böyle bir düşünceyi reddetmiş, Kıbrıs'ı bir bütün olarak Rumların yönetiminde olması gerektiğini desteklemiştir. Başka bir ifadeyle Rumların temel amacı, Yunanistan ile dolaylı bir ENOSİS'İ (Enosis: 1930'lu yıllarda İngiltere'nin yönetiminde bulunan Kıbrıs adasının 'Yunanistan'a bağlanması' anlamında kullanılmıştır. Genel anlamı ise 'bir ülkenin sınırlarına dâhil olma, birleşme' anlamına gelmektedir) sağlamak ve Türkiye'nin garanti hakkına karşı Kıbrıs'ı AT'ye üyeyapmak olmuştur.⁷³

Ancak bu durum her iki lider arasında 1985-87 yıllarında Davos'ta yapılan görüşmelerde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Rum tarafı, Türklerin self determinasyon (bağımsızlık) hakkını kabul etmemiştir. ABD'nin rolü ise, iki tarafın çatışmalar yoluyla değil, uzlaşmacı ve barışçıl bir yöntemle görüşmelere devam etmeye çalışmalarını sağlamak olmuştur. Bu nedenle ABD, konuya fazla müdahale etmeden iki ülkeye karşı denge politikası izlemiştir.⁷⁴

Çünkü ABD açısından Kıbrıs'ın kimin elinde ya da kimin kontrolünde olduğunun bir önemi olmamıştır. Önemli olan kendisine bağlı ve politik menfaatlerine uygun bir izlenimin olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda Özal, Kıbrıs meselesinde her ne kadar ABD'ye yönelik

⁷⁰Uzgel, a.g.e., s. 59-60.

⁷¹Ramazan Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi", *Liberal Düşünce*, Cilt 4, Sayı 13, Kış 1999, s.90-93.

⁷²Adamson, a.g.e., s.279-281.

⁷³Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları (2.Baskı), 2002, s.136-138.

⁷⁴Gözen, a.g.e., s.94-95.

yakınlaşma politikası izlemiş olsa da, sorunu tam anlamıyla çözemediği görülmüştür. En önemli gelişme ise, Türkiye-Yunanistan arasında bir savaşın çıkma ihtimalinin engellenmiş olması ve iki toplum arasındaki sorunun görüşmeler yoluyla yapılabilmesi olmuştur.⁷⁵

Kısacası Özal,“Kıbrıs Meselesinin Çözümünde” başarı sağlamasa da “Kıbrıs Meselesine Yönelik Aldığı Kararlarda” başarı sağladığı söylenebilir. Çünkü muhtemel bir savaşın çıkmasını engellemesi de önemli bir başarı hamlesidir. Bu nedenle Özal’ın Kıbrıs politikası başarılı olarak görülebilir Kıbrıs meselesine dair sorun, günümüzde de devam etmektedir. Ancak Özal’ın Kıbrıs’a yönelik politikadaki başarıları;

- 1) Türkiye ile Yunanistan’ın bir savaşa girmesini engellemesi,
- 2) Rum yönetimi ile masada oturup Kıbrıs meselesini görüşebilmesi,
- 3) Self determinasyon ilkesinin uygulanması gerektiği kararında geri adım atmaması,
- 4) ABD’ye yaklaşarak Yunanistan ile denge politikası kurabilmesi,

Gibi durumlar Özal’ın Kıbrıs Meselesine yönelik başarılı bir politika izlediğinin göstergesidir.

8. Sonuç

Türkiye, TBMM’nin kuruluşundan 1983 yılına kadar demokratik açılımlardan yoksun, askeri darbelerle maruz ve birçok kötü şartlarda yönetilmiştir. Ancak 1983 yılında iktidar olan Anavatan Partisi (ANAP), Türkiye için yeni bir ışık olmuştur. Özal önderliğinde kurulan ANAP, önemli gelişmelere imza atmıştır. Özal’ın hem bir ekonomist hem de liberal bir görüşe sahip olması ve en önemlisi de 24 Ocak Kararlarının içinde yer alması, kendisini devletin önemli kademelerine taşımıştır. Nitekim Özal döneminde Türkiye birçok ilki yaşamıştır. Bunlardan en önemlisi liberal bir ekonominin alt yapısının oluşması ve günümüz hükümetlerinin benimsemiş olmasıdır.

Türkiye, hem liberal ekonomiye geçişte hem de demokrasiye geçiş aşamalarının ilklerini Özal döneminde yaşamıştır. Özal’ın en önemli düşüncesi, bireyin devlet için olmadığı, devletin birey için olduğu görüşüne sahip olmasıydı. Bu görüş Özal’ı toplumsal kademede önemli bir yere getirmişti. Çünkü Özal, her şeyden önce bireyin önemli bir unsur olduğunun farkındaydı.Özal’ın devlet anlayışı liberalleşmeye yönelik olmuştur. Bu anlayışı da ekonomik temelli bir düzene yansıtmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle ekonomik kalkınmada devletin temel görevi; gelişmeyi teşvik edici, bireylerin ekonomik bütçelerini düzenleyici ve şirket firmalarının ekonomik ilişkilerinin iyileşmesi yönünde olması gerektiğini savunmuştur. Bu durum ise Türkiye tarihinde ilk defa bir Başbakan ve daha sonrada Cumhurbaşkanı olacak Özal döneminde altı çizilerek vurgulanmıştır.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Özal, bürokrasiden gelmiş olmasına rağmen bürokrasiyi de eleştirmiş ve bürokrasiye karşı tavır da sergileyebilmiştir. Bu anlamda bürokrasi alanında yapmış olduğu icraatlardan biri de bakanlık sayılarını azaltmak olmuştur. Ayrıca bürokrasinin işlevini azaltmak için Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesine yönelik politikalar da geliştirebilmiştir. Özal döneminde Türkiye sadece içte değil, dışta da önemli adımlara imza atmıştır. Kıbrıs Sorununda, komşu ülkelerle ikili ilişkilerde ve terör örgütleriyle mücadele etme gibi pek çok konuda önemli ve olumlu politikalar yürütmüştür. Her şeyden önce Özal’ın barışçıl fikri, Türkiye siyasetini olumlu etkilemiştir. Kısacası Soğuk Savaş’ın devam ettiği sıralarda Türkiye’nin giderek hem

⁷⁵Hasgüler, a.g.e., s.139-141.

gelişme göstermesi hem de barışçıl politikalarla bir savaşa girmekten kaçınmaması, Özal'ın sahip olduğu ekonomist ve barışçıl fikirlerine dayanmaktadır.

Çünkü Özal, anlaşmazlıkların temelini barışçıl bir politika sergilememek ve ekonomik bir istikrar sürdürmemek olduğunu savunmuştur. Ona göre komşular arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi veya azaltılmasında en önemli faktör karşılıklı ekonomik işbirliğinin sağlanması olduğu inancıydı. Bu anlamda uluslararası ilişkilerde 'karşılıklı ekonomik işbirliği siyaseti' her şeyden önce gelmekteydi. Bundan dolayı Özal, ekonomist bir kimliğe sahip olmakla hem yurt içinde hem de yurt dışında önemli bir politika sergilemiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Özal döneminde Türkiye, olumsuz kırımlardan olumlu dönemlere doğru yol almış ve uluslararası arenada itibar sahibi olmuştur. Askeri bir yönetimden sivillere hitap eden bir yönetime geçiş süreci sağlanmıştır. Anlaşmazlıkların azaltılmasına veya giderilmesine yönelik ekonomik temelli bir politika izlenmiş ve devletten yana değil, sivilden yana bir ekonomik düzen öngörölmüştür. Kısacası Özal döneminde kırılan askeri yönetim anlayışı, Türkiye'nin hem demokratikleşmesine hem de uluslararası arenada saygınlık kazanmasına yol açmıştır. Ayrıca Özal, günümüz siyasetçilerinin kendilerine örnek aldığı önemli bir siyaset adamı da olmuştur.

KAYNAKÇA

ADAMSON, Fiona B., “Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis”, *Political Science Quarterly*, Cilt: 116, No:2, 2001.

AKILLI, Erman, *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, (2. Basım), Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

AKIN, Fehmi, *Türkiye’de Çok Partili Dizgiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004.

AKSU, Muharrem, *Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi: II. Körfez Krizi Örneği (2003)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2004.

AKSU, Fuat, *Türk Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) yayınları, 2001.

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1996.

ATAMAN, Muhittin, “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003.

BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

BARLAS, Mehmet, *Turgut Özal’ın Anıları*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1994.

BOZER, Ali, “Turkey’s Relations and Prospects with the European Community”, *Turkish Review Quarterly Digest*, Summer 1997.

ÇALIŞ, Şaban Halis, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, Şaban Halis Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (der), *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.

ÇALIŞ, Şaban Halis, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar (4. Baskı)*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.

ÇALIŞ, Şaban Halis *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim (5. Basım)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2015.

ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992.

ÇINAR, Yusuf, “Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:26, Eylül-Ekim 2011.

DOUGHERTY, James E., and PFALTZGRAFF, Robert L., *Contending Theories of International Relations, A Comprehensive Survey (Third Edition)*, New York: HarperCollins Publishers, 1990.

ERALP, Atila, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği”, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (ed.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

ERDOĞAN, Mustafa, “Türk Politikasında Bir Reformist: Özal”, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003.

EŞTÜRK, Özlem, *Türkiye’de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 (10.Baskı)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.

GÖZEN, Ramazan, “Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi”, *Liberal Düşünce*, Cilt 4, Sayı 13, Kış 1999.

GÜLDEMİR, Ufuk, *Texas-Malatya (2.Baskı)*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1992.

GÜNDÜZ, Süleyman, *Türkiye’de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2001.

GÜRBEY, Gülistan, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, İ. Sezai ve İ. Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003.

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Petek Demir (çev.), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.

HASGÜLER, Mehmet, *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları (2.Baskı), 2002.

KALAYCIOĞLU, Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

KANSU, Aykut, *The Rise of The Modern State and Politics in Western Europe*, Ankara: METU Yayınları, 1994.

KAYGUSUZ, Özlem, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ONARAN, Oğuz, *Örgütlerde Karar Verme (2.Baskı)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975.

ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları (18. Baskı), 2013.

ÖZCAN, Gencer, “Dış Politika Analizi”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ÖZTÜRK, şinasi, Fethi Nas ve Ergün İçöz, “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2008.

SAYBAŐILI, Kemali, *Türkiye’de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi (2.Baskı)*, İstanbul: Filiz Yayınları, 1995.

SÜMER, Gültekin, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2010.

TAYFUR, M. Fatih, "Dış Politika", Atila Eralp (ed), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

TUNCER, Hüner, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

UZGEL, İlhan, "1980-1990 Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları (14.Baskı), 2013.

YURDUSEV, A. Nuri, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları (11.Baskı), 2009.

İnternet Adresleri

ARI, Tayyar, "Uluslararası Politika", <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/u/005.htm> (Erişim Tarihi: 11.03.2016)

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü Ve Bugünü, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/35/1/16_omer_kurkcuoglu.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2016)

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3821.pdf> (Erişim Tarihi: 12.03.2016)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:25.04.2016)

<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim Tarihi:01.05.2016)